

JUDAICA BULLETIN

Mededelingenblad van de Stichting Judaica Zwolle
Postbus 194, 8000 AD Zwolle; e-mail: judaica@hetnet.nl
Verschijnt vier maal per jaar - ISSN 1384-9050

Jaargang 16, Nummer 4 / Tammoez 5763 - juli 2003

OPLAGE 450 EXEMPLAREN - ABONNEMENT €6,50 - POSTGIROREKENING 259272

Veertiende Synagogepad / Vijfde Samuel Hirschlezing

Een terugblik

Op zondag 23 mei j.l. hield dhr. Lou Evers, na het openings- en welkomswoord door de voorzitter van de Stichting Judaica Zwolle dhr. Peter S. van't Riet, voor een goedgevulde synagoge-zaal een helder verhaal over "De verhouding tussen joden en christenen door de eeuwen heen". Na afloop van de lezing werden een flink aantal vragen gesteld die door dhr. Evers duidelijk en eerlijk beantwoord werden. Helaas konden niet alle vragen wegens tijdgebrek beantwoord worden. In zijn dankwoord memoreerde de voorzitter aan het feit dat dhr. Evers na een periode van 16 jaar betrokkenheid bij het Ojec, het Overlegorgaan Joden en Christenen, meende van deze organisatie afscheid te moeten nemen en hij sprak tevens de wens uit te hopen dat dhr. Evers zijn grote kennis in de toekomst beschikbaar zou blijven stellen aan een ieder die jodendom en christendom een warm hart toedraagt.

's Middags was er een studiebijeenkomst over het thema "Gij zult niet doden", geleid door mw. Dodo van Uden. Voor deze studiebijeenkomst bestond redelijk veel belangstelling en na een korte inleiding door mw. Van Uden werd er geanimeerd geleerd over dit oeroude en zeer actuele gebod. We zijn blij te kunnen terugzien op een geslaagde dag.

De tekst van de lezing drukken we hieronder integraal af, zodat u het allemaal nog eens na kunt lezen.

Verhouding jodendom – christendom door de eeuwen heen

door L. Evers

In een van mijn lezingen ga ik de strijd aan met het woordje "de" zoals "Jezus en *de* Farizeeën, Jezus en *de* Schriftgeleerden". "De" is namelijk een gevaarlijk woordje, daar het veralgemeniseert en daardoor geen ruimte laat voor nuanceren. Jezus zal ongetwijfeld kritiek gehad hebben op bepaalde groepen Farizeeën; ook de Talmoed is niet gelukkig met alle Farizeeën en spreekt van schouder-Farizeeën die de plichten op andermans schouders leggen, de na-oogst-Farizeeën die menen altijd nog een extra gebod te moeten volbrengen en zo nog een paar categorieën. Maar de Talmoed spreekt ook van goede Farizeeën, zoals godvrezende en zij die het goede doen uit liefde voor G'd en de medemens. Het woordje "de" laat deze nuanceren echter niet toe zodat "farizeeër" tot op de huidige dag een synoniem is voor huichelaar, omdat Jezus te keer zou zijn gegaan tegen *alle* Farizeeën; men leze er Matteüs 23 op na.

Waarom deze uiteenzetting als begin van een lezing over de verhouding tussen Joden en christenen door de eeuwen heen? Omdat in essentie een verhaal over deze relatie een verhaal is van circa tweeduizend jaar “de” Joden, met alle maar al te vaak levensgevaarlijke consequenties daarvan. Hoe kon het zover komen? Ik meen dat een van de grondoorzaken voor de controverse tussen de Kerk en het jodendom gezocht moet worden in de ambivalentie van het christelijk geloof, dat zich enerzijds als nieuw voordoet, met dogma’s als de goddelijke drie-eenheid, maar zich anderzijds baseert op Tenach en Jezus ziet als de vervuller van de daarin opgenomen profetieën.

Voor de Joden, die Jezus niet erkennen als de Messias, is de christelijke interpretatie van de profetieën een verdraaiing van woorden; voor de christenen zijn de Joden geestelijk verblind en daardoor niet in staat de ware betekenis van het “Oude Testament” te begrijpen. Voeg hierbij de christelijke idee dat de Wet van Mozes heeft afgedaan, “in Christus is vervuld” en de harde woorden die Jezus volgens de Evangelieën richt tot “de” Farizeeën en schriftgeleerden en het “feit” dat de Kerk nu het ware Israël is - en er is een klimaat geschapen van wederzijds onbegrip, vijandigheid en haat.

Typisch voor de ambivalentie van het christendom is dat binnen deze atmosfeer toch ook regelmatig plaats is voor periodes van toenadering en tolerantie. Helaas voeren in de nu volgende paragrafen de negatieve aspecten in de verstandhouding tussen beide geloven, de boventoon, te beginnen bij de handelingen en geschriften van de Kerkvaders.

Als leidinggevend van een nieuwe, respectievelijk vernieuwende godsdienst was het voor de Kerkvaders van belang tot een zo compleet mogelijke breuk te komen tussen kerk en synagoge. Daarom drongen zij er op aan de sjabbat als wekelijkse rustdag te vervangen door de zondag, de dag van de wederopstanding des Heren, voor het christendom veel belangrijker dan de wekelijkse nabootsing van het scheppingsverhaal uit het “Oude Testament”.

Om dezelfde reden werd op hun aandringen de inhoud van het Paasfeest veranderd en omgezet van de viering van de uittocht uit Egypte in de herdenking van Jezus’ kruisiging en de daaraan verbonden vergeving van zonden voor de gehele mensheid.

Enkelen van de Kerkvaders wil ik met name noemen. Zo liet Eusebius, aartsbisschop van Caesarea (260-339), geen gelegenheid onbenut de verwerping door G’d van het Joodse volk te benadrukken, zoals vooral tot uiting komt in zijn theologische werk *Demonstratio Evangelica*, waarin hij betoogde dat onmiddellijk na het “joodse complot” tegen Jezus de Joden getroffen werden door allerlei ellende als bestraffing van “boven”

Johannes Chrysostomus (354-407) deed daar een eeuw later nog een schepje bovenop: In acht virulent antijoodse predicates ging hij tekeer tegen de Joden, vergeleek hun synagogen met heidense tempels en de bezoekers ervan als de bron van alle verdorvenheid en ketterij. Overigens spaarde hij ook die christenen niet, die joodse gebruiken als sjabbat en feestdagen of zelfs de besnijdenis in acht namen, hoewel op het Concilie van Nicaea in het jaar 325 al besloten was de sjabbat als rustdag te wijzigen in de zondag, zoals hierboven besproken.

Augustinus (354-420) tenslotte verwerpt het jodendom in zijn *Tractatus adversus Judaeos* en verwijt de Joden opzettelijk het Oude Testament mis te verstaan.

Naar zijn mening zouden de Joden eigenlijk met de zwaarst denkbare straffen gestraft moeten worden wegens hun moord op Jezus, maar worden zij door goddelijke voorzienigheid in leven gehouden, zij het in ellendige omstandigheden, om als getuigenis te dienen voor de Waarheid van het christendom.

Toch stond hij niet totaal afwijzend tegenover de Joden en was hij ervan overtuigd dat het Joodse volk de vervulling van de goddelijke belofte deelachtig zou kunnen zijn - uiteraard na bekering tot het christendom.

Overigens verdient het feit vermelding dat lang niet alle contacten - zelfs tussen Joden en hiervoren genoemde kerkvaders - negatief waren. Zo had Eusebius een joodse leermeester en Hieronymus zelfs meer dan een, die ongetwijfeld door hun lessen hebben bijgedragen tot zijn vertaling van het Oude Testament vanuit het Hebreeuws in het Latijn. In ander werk van zijn hand verwijst hij herhaaldelijk naar joodse leefwijzen en gebruiken waardoor we een goed inzicht hebben in het sociale, culturele en godsdienstige leven van de Joden in de vierde eeuw in Erets Jisraël en met name in Bethleem, waar hij in het jaar 420 stierf.

Tijdens de vele in de loop der eeuwen gehouden concilies, zowel op internationaal als op nationaal, regionaal of zelfs plaatselijk niveau werden herhaaldelijk (en vele keren herhaald, zo slecht werden ze in acht genomen) - antijoodse maatregelen uitgevaardigd. Zo moesten Joden aan hun kledij herkenbaar zijn (hoe dicht staat de middeleeuwse jodenhoed bij de jodenster uit de Tweede Wereldoorlog!). Niet-Joden mochten niet samen met Joden de maaltijd gebruiken; het gemengde huwelijk werd verboden en er waren allerlei restricties met betrekking tot het bekleden van openbare ambten door Joden. De plaatsnaam Toledo is onverbrekkelijk aan een flink aantal van deze concilies verbonden. De situatie voor de Joden in Spanje verbeterde na de verovering door de Moslims (711) de “Moren” onder aanvoering van Tarik, overgestoken vanuit Noord-Afrika en pas tot staan gebracht door Karel Martel in 732 in de slag bij Poitiers. (Hoe het overigens eeuwen later de Joden in Spanje is vergaan moge ik bekend veronderstellen)

Onder invloed van de nazi-tijd worden ghetto's (exclusief joodse wijken) heden ten dage als negatief gezien en dit aspect ontbreekt zeker niet (het maakte de Joden bij pogroms maar al te gemakkelijk vindbaar), toch was het vaak op verzoek van Joden zelf om in een bepaald stadsdeel bijeen te mogen wonen. Een bekend voorbeeld hiervan is het daartoe strekkend verzoek, in 1084, aan de aartsbisschop van Speyer. In de zestiende eeuw veranderde de situatie, met name in pauselijke gebieden, en werden Joden gedwongen in bepaalde stadsdelen te wonen, in Italië ghetto genoemd, naar een ijzergieterij in Venetië die zich in de onmiddellijke nabijheid van de Joodse wijk bevond.

Later werden al dit soort stadsdelen ghetto genoemd, behalve in onder pauselijk beheer staande delen van de Provence-, waar deze wijken "carrière" werden genoemd, zoals in het stadje Carpentras, waar de carrière bestond uit één- zeer nauwe, aan beide kanten afsluitbare straat.

Joden lieten de christelijke aanvallen op hun geloof beslist niet zonder tegenwerpingen over hun kant gaan. Integendeel!

Van joodse zijde bestaan vele apologetische geschriften waarin de auteurs, vaak in discussie- of dialoogvorm, het joodse geloof en de joodse cultuur verdedigen tegen de kritiek van hun christelijke tegenstanders.

In joodse kring zeer bekend is Sefer ha-Koezari van de hand van Jehoeda ha-Levi (1074-1141). Koezari is de koning van het rijk der Khazaren. In een droom verneemt hij dat zijn bedoelingen wel goed zijn en door G'd ook wel worden gewaardeerd, maar dat zijn handelingen niet deugen. Om te ontdekken hoe hij zou moeten leven om in G'ds ogen genade te vinden nodigt hij geleerden uit van "diverse pluimage": eerst een aanhanger van de filosofie van Aristoteles en vervolgens van de islam, het christendom en het jodendom om met hen te discussiëren. Dit literaire kader schept voor Jehoeda ha-Levi de mogelijkheid de superioriteit van het joodse geloof aan te tonen en de koning bekeert zich tot het jodendom.

Een van de oudste polemische geschriften tegen christelijke denkbepelden is Joseph Kimchi's (± 1105-± 1170) Sefer ha-B'riet (het Boek van het Verbond). Zijn doel is tweeledig: ten eerste de weerlegging van christologische of figuurlijke uitleg van Tenach en ten tweede het aantonen van de Joodse leefwijze - dankzij de mitswot, de geboden - als superieur boven het gedrag van christenen. Van dit laatste enige voorbeelden, geciteerd uit bovengenoemd werk, gedeeltelijk gebaseerd op de Tien Geboden: 'Joden maken geen afgodsbeelden. Geen volk houdt zich aan de sjabbat behalve de Joden. Onder de Joden bevinden zich geen moordenaars of plegers van overspel.

Het is een bekend feit dat men onder de Joden geen rovers en bandieten vindt zoals onder de christenen die mensen beroven op straat en landweg, hen ophangen en soms zelfs de ogen uitsteken. Vrome Joden en Jodinnen voeden hun kinderen op in de studie van de Tora; hun dochters groeien op in kuisheid; u zult ze niet zien op straat, zoals de dochters van christenen'. (Klinkt dit laatste ons niet - met een kleine aanpassing - zeer bekend in de oren?)

Een andere bekende bestrijder van het christelijk gedachtegoed, naar wie onlangs een nieuw Joods Educatief Centrum is vernoemd, is de Spaans-Joodse filosoof Chasdai Crescas (±1340-±1412).

Hij was een belangrijk hofdienaar en zelfs benoemd tot lid van het Koninklijk Huis van Aragon ("familiaris de casa del senyor rey"). Zijn hoofdwerk "Or Adonai" (het Licht G'ds') beoogt de grondbeginselen van het christelijk geloof te weerleggen, waaronder de erfzonde, de verlossing door Christus, de drie-eenheid, de maagdelijke geboorte, de doop en Jezus als Messias.

Zijn tijdgenoot Profiat Duran schreef - ondanks zijn gedwongen overgang tot het christendom - een sarcastische apologie, die door sommige christenen die zijn bijtende ironie niet aanvoelden, als een verdediging van het christelijk geloof werd opgevat. Een bekende "Nederlander" tenslotte, tijd- en stadgenoot van Rembrandt die zelfs een van zijn boeken illustreerde en een portret van hem schilderde, Menasse ben Israël (1604-1657), schreef het apologetisch werk Vindiciae Judaeorum (Verdediging van het Jodendom, 1656), waarin hij het o.a. "bewezen" achtte dat het landen die Joden toelaten voor de wind gaat, terwijl landen die Joden de toegang weigeren een economische teruggang ondervinden. Niet vreemd voor iemand die bij Cromwell de terugkeer van Joden naar Engeland pleitte, al zou hij zelf het resultaat van zijn pleidooi niet meer meemaken; hij stierf een jaar later in Middelburg.

Op het gevaar af u een "Saidja en Adinda-verhaal" te vertellen wil ik toch nog een tweetal systemen met u doornemen die er op uit waren Joden tot andere gedachten te brengen: de bekeringsleerredenen en de zogeheten disputatio's.

Al in de negende eeuw in Frankrijk werden Joden, op instigatie van aartsbisschop Agobard van Lyon, gedwongen "sermoenen", vermanende predikaties bij te wonen die hen ertoe aanzetten zich te laten dopen. De Orde der Dominicanen institutionaliseerden het systeem van het gedwongen bijwonen (vaak in synagogen!) van dit soort predikaties. De beroemdste rondreizende prediker is de dominicaan Vicente Ferrer (±1350 - 1419) van wie maar liefst zo'n zesduizend van dit soort leerredenen bekend zijn.

Soms was hij bijzonder “succesvol”, zoals blijkt uit de complimenten die hij ontving van koning Ferdinand de Rechtvaardige (sic!) van Aragon en Sicilië, wegens bekering van 122 Joden in Guadalajara (mei 1414).

En dan nu de “disputatio’s” ofwel dialogen tussen aanhangers van verschillende geloven -in ons geval dus tussen Joden en christenen, meestal georganiseerd en in het openbaar gehouden om de superioriteit van het christelijk geloof te “bewijzen” ten detrimente van het geloof van de andere partij. De methode is eigenlijk zo oud als de scheiding tussen de beide geloven. Celsus, een grieks filosoof uit de tweede eeuw, maakt er al in het jaar 178 melding van.

Niet altijd is de sfeer vijandig; zo maakt Gilbert Crispin, abt van de Londense Westminster Abbey melding van discussies tussen hem en een bevriende joodse geleerde in 1091, dus vijf jaar voor het “uitbreken” van de Eerste Kruistocht die zoveel Joden in het Rijnland het leven zou kosten. (Een teksteditie is uitgegeven door B. Blumenkranz, Utrecht, 1956)

Bekende, maar heel wat minder vriendelijke disputatio’s zijn die van Barcelona en van Tortosa. In Barcelona stond een groep christelijke geleerden, waaronder Franciscanen en Dominicanen tegenover de beroemde joodse geleerde Rabbi Mosjé ben Nachman Vier dagen in eind juli 1263 discussieerden de heren, met navolgende stellingen van christelijke zijde:

Jezus is de Messias, Jezus is zowel menselijk als goddelijk en hij is gestorven ter verzoening en vergeving van alle zonden der mensheid. Hoewel de strijd onbeslist bleef had zij toch tot onmiddellijk gevolg Talmoed-censuur op anti-christelijk uitlegbare passages en Talmoed-verbrandingen. Nachmanides verliet Spanje en vestigde zich in Erets Jisraeel.

Christelijke tegenstanders bij disputatio’s waren nogal eens uit overtuiging tot het christendom overgegangene Joden, die inherent aan hun afvalligheid van het jodendom buitengewoon fel waren. Ook hun namen liegen er niet om: Zo nam Pablo Christiani deel aan het dispuut in Barcelona, terwijl in Tortosa Maestro Hieronymus de Sancta Fide (van de heilige trouw) en Geronimo de Santa Fe (van het heilig geloof) van de partij waren.

In Tortosa vond van 7 februari 1413 (met onderbrekingen) tot 13 november 1414 de meest afschuwelijke disputatio plaats, in een sfeer van vervolging en dreigementen, met actieve deelname van de (anti-)paus Benedictus XIII, maar zonder enige vorm van eerlijke discussies tussen twee gelijkwaardige godsdiensten, ondanks dat genoemde paus dit had toegezegd. Consequenties waren gedwongen doop in verschillende Spaanse steden; ondergang van het Spaanse jodendom dreigde.

Benedictus vaardigde een anti-joodse bul uit vol beperkingen voor Joden en eiste, ook hij, dat de Talmoed “gezuiverd” zou worden van elke passage die anti-christelijk bedoeld zou kunnen zijn.

Enig herstel van rechten van de joodse gemeenschap kwam tot stand in 1417, maar de atmosfeer die uiteindelijk in 1492 zou leiden tot verbanning van de Joden uit Spanje (en vijf jaar later uit Portugal) was gecreëerd.

Een ander dispuut dat, evenals eeuwen tevoren tussen Gilbert Crispin en zijn joodse vriend, uitging van een zeker respect voor beide godsdiensten werd gehouden in Nederland in 1686 tussen Izaak Orobio de Castro en Philipp van Limborch, een jaar later uitgegeven in de vorm van een briefwisseling (Gouda, 1687).

Wie zeker niet onbesproken mag blijven is de grote kerkhervormer Maarten Luther (1483-1546). Aanvankelijk stond hij welwillend tegenover de Joden in de hoop hen te kunnen bekeren in het kielzog van zijn anti-Roomse activiteiten die de zondige en schaamteloze levenswandel van pausen, priesters en monniken aan de kaak stelden. Toen bleek dat er geen sprake zou zijn van bekering sloeg zijn sympathie voor het Joodse volk om in rabiate jodenhaat, zoals b.v. blijkt uit zijn in 1542 gepubliceerde schotschrift “Over de joden en hun leugens”. Panklaar voor Joseph Goebbels!

Gelukkig was de verhouding tussen Joden en christenen, zoals gezegd, niet altijd kommer en kwel, getuige de felle verdediging van Talmoed en kabbala door de niet-Jood Johannes Reuchlin (1455-1522), humanist en hebraïst, tegen de aanvallen van de tot het christendom bekeerde Jood Johannes Pfefferkorn, die de Talmoed wilde verbieden, de Joden wilde dwingen tot het bijwonen van predicates zoals hiervoren beschreven en streefde naar verdrijving van de Joden uit Frankfort, Worms en Regensburg (hetgeen in Regensburg in 1519 inderdaad lukte). Van zijn hand zijn pamfletten met titels als “Ich bin ain Buchlinn, der Juden veindt ist mein namen”. (ik ben een boekje; mijn naam is vijand der Joden.)

De achttiende-eeuwse Verlichting bracht, ondanks de anti-Joodse denkbeelden van een geleerde als Voltaire, een doorslaggevende verandering te weeg in de verhouding jodendom-christendom. Deze laat zich wellicht het beste illustreren in de jarenlange vriendschap van Mozes Mendelssohn (1729-1786), filosoof en geestelijk leider van het Duitse jodendom, met Gotthold Ephraim Lessing (1729-1781), de grote Duitse filosoof en criticus, schrijver van het beroemde toneelstuk “Nathan der Weise” (1779), waar Mendelssohn model voor heeft gestaan. Nathan is de vertolker van het gedachtegoed van de Verlichting: tolerantie, broederschap en menslievendheid.

Het stuk is gebaseerd op de parabel van de drie identieke ringen, die een liefhebbend vader aan zijn drie zonen heeft geschonken, jodendom christendom en islam voorstellend.

Het gedachtegoed van zowel de Verlichting als van de Franse revolutie met haar ideaal van vrijheid, gelijkheid en broederschap heeft niet nagelaten invloed uit te oefenen op zowel het joodse als het christelijk denken, vooral in de Westerse wereld. In de daartoe behorende landen verkregen de Joden geleidelijk aan meer rechten en werden ze uiteindelijk als gelijkwaardige burgers met alle rechten en plichten van het staatsburgerschap erkend. In Nederland gebeurde dit ten tijde van de Bataafse Republiek op 2 september 1796.

Deze erkenning hield overigens niet in, dat daarmee het antisemitisme van de baan was. Ik ga met een hink-stap-sprong door de tijd naar een drietal voorbeelden.

Het eerste is de “affaire Dreyfuss”, (eind negentiende eeuw) de beschuldiging van landverraad van de joodse officier Dreyfuss, veroordeeld ondanks duidelijke aanwijzingen van zijn onschuld.

Het proces verdeelde Frankrijk in twee kampen. De schrijver Emile Zola speelde een grote rol in het aan de kaak stellen van dit (militair/conservatieve) antisemitisme, dat overigens openlijk en in uiterst insinuerende bewoordingen gesteund werd door de krant *L'Osservatore Romano*, de spreekbuis van het Vaticaan (december 1897). In essentie kwam het er op neer dat het niet verwonderlijk was dat Dreyfuss verraad had gepleegd: Hij was immers een jood.

In dit kader past - als tweede voorbeeld - de botte weigering van paus Pius X steun te verlenen aan het zionistisch streven naar een eigen staat. In een onderhoud met Theodor Herzl (26 januari 1904) stelt hij: “De Joden hebben onze Heer niet erkend en daarom kunnen Wij het Joodse volk niet erkennen (...) Het joodse geloof was de basis van het onze, maar het is vervangen door de leringen van Christus en Wij kunnen dus niet erkennen dat het nog enige geldigheid bezit.”

Het derde voorbeeld is aanmerkelijk recenter en speelt zich af in de tweede helft van de twintigste eeuw, ruim na de sjoa, de grote vernietiging! Het is de tijd van de opkomst van de christelijke feministische theologie; men zoekt een zondebok - en die is snel gevonden: het is de “Judengottvater” en Eva’s schuld aan de verdrijving uit het Paradijs “...diente dazu, sie als Urmutter - und damit alle Frauen nach ihr - ins Gewaltjoch des Mannes zu zwingen, nachdem sie als sündig angeprangert und durch männliches Gottvaterurteil verdammt und vertrieben, also mit aller Schuld für das Elend dieses Lebens belastet worden war”.

Citaat uit een (deze theorie volledig veroordelende) voordracht, gehouden op een Jüdisch-Christlich-Muslimischen Frauenkonferenz in Bendorf (Duitsland) in oktober 1986! Maar laten we aannemen dat dit een uitzondering is, een soort stuip trekking.

Een heel ander geluid laat prof. K.H. Miskotte horen in de jaren dertig van de vorige eeuw. Hij erkent het jodendom als een op zichzelf staande religie, die niet beoordeeld moet worden aan de hand van christelijke opvattingen, maar op grond van hoe Joden zelf hun godsdienst verstaan. Hiermee was hij zijn tijd ver vooruit.

Eerst in en na de Tweede Wereldoorlog kwam men in brede christelijke kring tot het besef wat de tweeduizend jaar van negatie van het jodendom als zelfstandige en gelijkwaardige godsdienst mede had helpen aanrichten en ontstond de behoefte aan schulderkenning, maar ook aan toenadering, zonder vooroordelen en zonder enig oogmerk van missie of zending. Voor deze toenadering is een mentaliteitsverandering nodig. Deze laat zich het beste illustreren aan de hand van de ontwikkeling van Rooms-Katholieke zijde. Het is paus Johannes de Drie-en-Twintigste die in het Goede-Vrijdag-gebed antijoodse passages schrapt, met name de zinsnede over de “perfade” (trouweloze) Joden. Nog duidelijker komt de verandering in het katholieke standpunt tot uiting op het Tweede Vaticaans Concilie (11 oktober 1962 - 8 december 1965 - met onderbrekingen) bijeengeroepen door Johannes de Drie-en-Twintigste en na diens dood voortgezet door Paulus de Zesde.

Op 28 oktober 1965 vaardigt dit concilie de verklaring “Nostra Aetate” uit, waarin het volgende is opgenomen:

- de Kerk erkent het gemeenschappelijk geestelijk erfgoed van christenen en joden.
- zij ondersteunt en bemoedigt broederlijke gesprekken tussen hen.
- zij verklaart dat het lijden van Christus noch alle toen levende joden zonder onderscheid noch de joden van onze tijd kan worden aangerekend.
- zij betreurt ten diepste de haat, de vervolgingen en de uitingen van antisemitisme wanneer en door wie ook tegen de joden gericht.

Latere verklaringen, zowel van de zijde van de Nederlandse bisschoppen als van het Vaticaan bestendigen de trend te willen komen tot een goede verstandhouding met het jodendom. Men leze het “Woord van de Nederlandse bisschoppen aan hun gelovigen” van oktober 1995 er op na, getiteld “Levend uit één en dezelfde wortel”. Toch is ook hier af en toe sprake van een terugval in de relatie, zoals bij de zaligverklaring van Edith Stein, die niet stierf als katholieke martelares, maar domweg omwille van haar jodin - zijn.

Een andere instantie met wereldwijd gezag is de Wereldraad van Kerken, opgericht in 1948 in Amsterdam, mede op instigatie van zijn eerste secretaris-generaal dr. Willem A. Visser t Hooft. Deze overkoepelende organisatie van protestantse, Anglicaanse en orthodox-christelijke kerken, bepaalt zich aanvankelijk tot niet-politieke uitspraken en veroordeelt in dit kader in niet mis te verstane bewoordingen elke vorm van antisemitisme.

Later neemt men ook politieke standpunten in en is het opmerkelijk dat in de loop der jaren de kritiek op Israël toeneemt en er steeds meer plaats wordt ingeruimd voor het recht van de Palestijnen op zelfbeschikking en een eigen staat. Ook het bestaansrecht van de staat Israël als joodse staat wordt niet door alle lidkerken, voornamelijk die welke in het Midden-Oosten gevestigd zijn, erkend.

De drie-eenheid “Israël, land, volk en staat” - om de titel te gebruiken van een in 1970 vanwege de synode van de Nederlands Hervormde Kerk uitgegeven brochure - is voor deze kerken bepaald geen vanzelfsprekendheid.

De Gereformeerden hebben dan al zes jaar daarvoor (1964 dus) hun “solidariteits-nederzetting “Nes Amim” (Wonder onder de Volkeren) opgericht, een teken van christelijke steun aan de staat Israël.

Om mij verder merendeels tot Nederland te beperken: de oprichting van de Katholieke Raad voor Israël (1951) en de in de oorlog opgerichte Raad voor de Verhouding van Kerk en Israël vanwege de Nederlands-Hervormde Kerk zijn voorbeelden van toenadering van christelijke zijde, al was daarvoor wat betreft laatstgenoemde raad na de oorlog een omslag nodig. Absoluut nieuw in de vertrouwensrelatie is de oprichting in 1982 van het OJEC, het Overlegorgaan van Joden en Christenen, waarin een vijftiental joodse en christelijke instellingen, waaronder alle grote kerken, participeert.

Ook de tientallen leerhuizen in den lande, waar joodse onderwerpen in de breedst mogelijke zin - grotendeels door niet-Joden - worden bestudeerd, mogen niet onvermeld blijven. Voorts heeft elke zichzelf respecterende universiteit wel een leerstoel judaïca en trekt de B. Folkertsma-richting voor Talmoedica volle zalen met naar kennis snakkende leerlingen.

Maar niet alleen bestuderen christenen het jodendom. Van joodse zijde tonen wetenschappers in toenemende mate belangstelling voor het christendom. De grote voorbeelden op dit gebied zijn de, helaas inmiddels beide overleden, professoren David Flüsser (1917-2000) en Pinchas Lapide (1922-1997). Van Flüsser noem ik zijn belangrijke werk “De Joodse oorsprong van het Christendom” (1964) en van Lapide “Is dat niet de zoon van Jozef” (1976).

Hiermede zijn we weer terug in de grote wereld, want natuurlijk beperkt zich deze verbetering in de relatie jodendom-christendom niet tot Nederland. Op grensoverschrijdend niveau opereert de ICCJ, de “International Council of Christians and Jews”, waarvan wereldwijd ruim dertig overlegorganen, waaronder het OJEC, lid zijn. Het jaarlijks congres van de ICCJ vindt dit jaar plaats in Utrecht, van 29 juni tot 3 juli a.s.

Het OJEC is trots tezamen met de Universiteit Utrecht en de Katholieke Theologische Universiteit aldaar gastheer voor deze conferentie te zijn, die in het teken zal staan van “de Ander”, vandaar de titel: *Jews, Christians and Muslims in modernity: between selfdetermination and the imagined other*.

Naast de rampzalige gebeurtenissen in de jaren 1933-1945 die geleid hebben tot het “schuld en boetegevoel” zoals hiervoor beschreven, vindt kort na die oorlog een tweede fenomeen plaats dat de houding van veel christenen beïnvloedt en dat inmiddels terloops door mij genoemd is: de oprichting van de staat Israël in 1948. Veel duidelijker dan voordien wordt men geconfronteerd met het feit dat jodendom meer inhoudt dan alleen een bepaald geloof, dat er sprake is van een volk, met recht op een eigen land, zoals de Verenigde Naties bij hun besluit van november 1947 bekrachtigen. Voor sommige christenen betekent de staat Israël het begin van de vervulling van profetische beloften (met name is dit de overtuiging van de groepering “Christenen voor Israël”); anderen staan vierkant achter het bestaansrecht van de Staat, zonder er een christelijke motivatie aan te geven. Overigens vinden ook vele Joden dat de staat Israël “het ontluikend begin vormt van onze verlossing”, zoals de omschrijving luidt in het Gebed voor de Staat Israël dat op sjabbat en feestdagen in sjoel wordt uitgesproken. Dat zij hiermee niet dezelfde verlossing - of beter : Verlosser - bedoelen als Christenen voor Israël moge duidelijk zijn.

Concluderend stel ik vast dat de verhouding jodendom-christendom vooral in de westerse wereld, een definitieve verandering ten gunste heeft ondergaan. Helaas was hiervoor de sjoa nodig, maar gelukkig ook de oprichting van de Staat Israël.

Ongetwijfeld zal deze verhouding in de loop der komende decennia nog meer warmte en diepgang krijgen, ook al zal dit proces soms gepaard gaan met vallen en opstaan. Maar het woordje “de”, waarmee ik mijn inleiding begon, is (zo goed als) verdwenen en heeft plaats gemaakt voor wederzijdse kennismaking, dialoog en vertrouwen.

Het is in deze sfeer van vertrouwen dat ik heden het woord tot u heb mogen richten en u mag danken voor uw aandacht.

BOEKBESPREKING

door Peter van 't Riet

Geza Vermes, *Ieder zijn eigen Jezus*, Ten Have, Baarn, 2002, 336 pag., ISBN 90 259 5306 9

Geza Vermes, de auteur van dit boek, is emeritus hoogleraar aan de Universiteit van Oxford. Zijn vakgebied is de studie van joodse en christelijke geschriften uit de Oudheid, waaronder de Dode-Zeerollen, waarmee hij vanaf 1953 bezig is geweest. Ook de geschiedenis van het jodendom rond het begin van de christelijk jaartelling behoort tot zijn werkterrein. Geza Vermes werd in 1924 geboren in Hongarije als zoon van joodse ouders, die in 1931 katholiek werden. Hij bezocht katholieke scholen en studeerde in Budapest en later in Frankrijk geschiedenis en taalkunde van het Midden-Oosten. In 1953 promoveerde hij in de theologie. In 1957 kreeg hij een lectoraat aan de Universiteit van Newcastle en in 1965 werd hij hoogleraar te Oxford. In de jaren daarna begint hij hetatholicisme vaarwel te zeggen. Hij verlaat de kerk in 1970 en keert terug naar het (liberale) jodendom. Sindsdien beijvert hij zich de historische waarheid over Jezus boven water te krijgen. In 1973 schreef hij het boek *Jesus the Jew*, tien jaar later gevolgd door *Jesus and the World of Judaism*. Daarin maakt hij onderscheid tussen enerzijds Jezus en zijn eigen verkondiging en anderzijds de theologische inzichten van de latere kerk.

De inhoud van het boek

In het boek *Ieder zijn eigen Jezus* volgt Geza Vermes in zijn zoektocht naar de historische waarheid over Jezus “de weg terug”. Dat wil zeggen dat hij begint bij de latere theologische inzichten over Jezus, zoals we die aantreffen in het Evangelie van Johannes en in de brieven van Paulus. Daarna vervolgt hij zijn weg via de Handelingen der Apostelen en de synoptische evangeliën (Markus, Matteüs en Lukas) om tenslotte uit te komen bij de historische Jezus. Het boek lijkt zodoende een beetje op het afpellen van een ui, totdat de kern ervan komt bloot te liggen. Op pagina 10 formuleert Vermes een belangrijk uitgangspunt: “Een specifiek gezichtspunt is karakteristiek voor mijn bestudering van Jezus: ik beschouw het Nieuwe Testament niet als een onafhankelijke en autonome literaire compositie die losstaat van het jodendom, maar ik kijk er naar door de bril van de toenmalige joodse cultuur, de bakermat van de oudste christelijke kerk [...]. Natuurlijk, de geschriften uit het toenmalige jodendom worden door kritische nieuwtestamentici al drie eeuwen gebruikt [...]. Echter, voor hen vormde de joodse literatuur de achtergrond waar tegenover zij het Nieuwe Testament als een superieur geschrift voorstelden [...]. De procedure die ik wil verdedigen is [...] dat ik als historicus Jezus, de oudste kerk en het Nieuwe Testament beschouw als onderdeel van het jodendom van de eerste eeuw.”

Jezus in het Johannes-evangelie

In het vierde evangelie wordt de bovennatuurlijke aard van Jezus benadrukt. “Het beeld van een hemelse Christus zoals dat door deze evangelist wordt getekend, weerspiegelt het laatste stadium van de metamorfosen in de opeenvolging van de veranderende beelden van Jezus in het Nieuwe Testament” (pag. 32). “De Jezus van Johannes is niet de profetische 'man Gods', iemand die leringen en voorschriften van God doorgeeft, maar Jezus is bij hem een mysterieuze onbekende, een hemels wezen in de gedaante van een mens” (pag. 37). Als 'leraar' ontleent hij zijn gezag niet aan zijn studie, maar aan zijn tekenen. Als 'profeet' is hij niet een van de profeten, maar is hij dé profeet.

Als 'messias' is de band met de koninklijke afstamming (zoon van David) veel losser gemaakt dan bij de synoptici.

Als 'Heer' (Grieks: *kurios*), d.w.z. meester/leraar, dringt zich de identificatie op met de Godsnaam (in het Hebreeuws vervangen door *Adonai*, wat 'mijn heer' betekent). Vermes merkt bij dat laatste op dat joden het onderscheid tussen beide betekenissen van het woord 'Heer' feilloos maken, maar dat voor heiden-christenen het onderscheid verloren ging. Ook bij de titel 'zoon van God' gaat door de innige band tussen Jezus (de zoon) en God (de vader) het onderscheid tussen beiden soms verloren in dit evangelie. Jezus wordt op veel plaatsen verhoogd tot een goddelijke status. Maar Johannes is niet consistent: op andere plaatsen blijft de Vader boven de zoon uitgaan. Deze evangelist is in de ogen van Vermes vooral een mysticus geweest (pag. 77).

De opvattingen van Paulus

Bij Paulus treffen we geen aandacht voor Jezus als de koninklijke messias. “Omdat Paulus' heidense volgelingen geen scholing hadden wat betreft de messiaanse verwachtingen van het jodendom, was Christus voor hen een verlosserfiguur. Deze zou niet als troonopvolger van David de wereld bevrijden van Gods vijanden en onderwerpen aan het goddelijk recht, maar hij zou verlossing brengen op een geheel andere manier door zijn dood en opstanding. Daarmee heeft Paulus het joodse concept van de messias verdraaid” (pag. 99). Paulus doet geen poging om Christus in de geschiedenis te verankeren. De aardse Jezus lijkt hem niet te interesseren. Wel noemt hij Jezus 'zoon van God', maar er is bij hem geen identificatie van de zoon van God met God de Vader. “Paulus is zeer uitgesproken in zijn verkondiging van een hiërarchische orde op grond waarvan Christus en God niet tot dezelfde categorie behoren. God staat boven Christus” (pag. 103). De identificatie van Christus met God, zoals we die kunnen vermoeden in het Johannes-evangelie, komt bij Paulus nog niet voor. Voor Paulus is Christus door zijn plaatsvervangend lijden en sterven voor de mensheid de overwinnaar van de zonde en de dood.

Elk menselijk schepsel heeft daardoor de gelegenheid het beeld van de Zoon (het zoonschap van God) te beërven. Jezus' dood aan het kruis ligt in het verlengde van Izaäks 'offer', d.w.z. zijn vrijwillige zelfopoffering, maar nu in Jezus' geval met een uitwerking voor de hele mensheid. De redding voltrekt zich dus als een mythologisch drama (pag. 106). “Zo deelt ieder christen die zich door het geloof verbindt met de dood van Christus op mystieke wijze in zijn dood en opstanding” (pag. 110). Paulus' indeling van de geschiedenis kent twee lijnen. De eerste lijn loopt van de eerste Adam (Adam) tot de laatste Adam (Jezus). De eerste Adam bracht zonde, dood en straf in de wereld. De laatste Adam bracht opstanding en eeuwig leven. De tweede lijn is die van Mozes tot Christus. Zonde is de overtreding van een gebod (dat geldt ook al voor de eerste Adam). De wet (Mozes) vraagt om goede daden, maar leidt er niet vanzelf toe. Daardoor vermeerdert de wet de zonde (de overtreding). Alleen het geloof leidt tot een rechtvaardig leven (Abraham is daarbij het grote voorbeeld). In Christus' dood en opstanding wordt het vlees der zonde afgelegd en ontstaat er ruim baan voor het geloof zonder dat de wet nog nodig is. “Dus in tegenstelling tot de werkelijke Jezus die in de Tora van God zijn diepste bron van religieuze inspiratie vond, is Paulus' oordeel over de wet meestal kritisch” (pag. 121). “De Jezus van Paulus heeft geen aardse identiteit en hij heeft geen menselijk gezicht of karakter [...]. Paulus is op zoek naar een geestelijk-mystieke ontmoeting met de dood en opstanding van een bovenaards, onhistorisch wezen” (pag. 123).

Handelingen der Apostelen en Synoptische evangeliën

In de Handelingen der Apostelen en in de synoptische evangeliën heeft Jezus een veel aardser en joodser karakter. In Handelingen is geen invloed van Paulus' theologie te bespeuren. Het beeld van de oudste gemeente in Jeruzalem is het beeld van een joods gezelschap. “Alle discipelen waren joden, zagen zichzelf als joden, gedroegen zichzelf als joden en waren ook met hun gehele hart aanhangers van de godsdienst die ook de andere joden beleden,” schrijft Vermes (pag. 173). “Als het beeld van de oude kerk in het boek Handelingen een greintje waarheid bevat, kan men met zekerheid stellen dat het idee dat Jezus de stichter van een nieuwe godsdienst was, afgescheiden van het jodendom, daar volstrekt niet bij past” (pag. 178). In de synoptische evangeliën wordt Jezus geportretteerd als leraar, genezer en geestenbezweerder.

Alle titels die de synoptici voor hem gebruiken, laten zich interpreteren binnen het toenmalige jodendom. Jezus wordt beschreven als een charismatische, profetische figuur, die langs geweld-loze weg het koninkrijk Gods wil realiseren. Jezus is hier het prototype van de messiaanse mens, de mens zoals die in Gods bedoeling met de wereld lag.

Het historische beeld van Jezus

Het vage gezicht van de werkelijke Jezus wordt door Vermes beschreven als dat van een charismatisch leraar die praktisch-existentieel in het leven stond in tegenstelling tot abstract-filosofisch. Hij past geheel in het Galilees-joodse milieu van zijn tijd.

Andere charismatische rabbijnen uit Galilea (zoals Choni de Cirkeltrekker en Rabbi Chanina ben Dossa) vertoonden net als Jezus veel gelijkenis met de 'mannen Gods' uit het Oude Testament, zoals Elia en Elisa.

Maar Jezus bracht niet alleen een levenspraktijk, hij bracht ook een (ethische) leer. Daarover citeert Vermes de joodse historicus uit het begin van de 20ste eeuw Joseph Klausner: “Jezus' ethische regels zijn zo subliem, zo kenmerkend en zo origineel qua vormgeving, dat er geen parallel is in enige andere Hebreeuwse ethische regel; evenmin is er enige parallel van de opmerkelijke kunstuiting die we in zijn gelijkenissen bezitten. De scherpzinnigheid en scherpheid van zijn spreken en zijn krachtige uitspraken dienen ertoe om op uitzonderlijke wijze ethische uitgangspunten tot algemeen goed te maken” (pag. 309). Voor mij als kritische lezer is het de vraag of dit citaat niet te veel voorbij ziet aan veel vergelijkbaar materiaal in de rabbijnse literatuur. Anderzijds maakt het duidelijk dat Jezus' leven en leer veel joodser waren dan eeuwenlang in de kerken is gedacht.

Discussie

Het lezen van een boek van Geza Vermes is voor mij iedere keer weer een feest. Met dit boek heeft Vermes een grote bijdrage geleverd aan de herbezinning op het joodse karakter van het Nieuwe Testament. Toch ontkom ik soms niet aan de indruk dat zelfs Vermes de christelijke interpretatie van woorden en teksten wel eens te snel als de juiste veronderstelt. Zo geeft hij de joodse betekenis van termen als “zoon van God”, “logos” (d.i. “woord van God”) en “heilige geest” correct weer. Maar vervolgens neigt hij dan weer snel deze termen in het Johannes-evangelie van een Grieks-hellenistische lading te voorzien: goddelijkheid, incarnatie, persoon van de godheid. Hij besteedt bij Johannes nauwelijks aandacht aan de overeenkomsten met de Esseneten (de sekte van Qoemran) en de mogelijke polemiek tegen deze fundamentalistisch-joodse beweging uit de tijd van Jezus (zie mijn boek *Het evangelie uit het leerhuis van Lazarus*). Vermes beschouwt de evangeliën vooral als theologiserende geschiedschrijving. Hij heeft daarbij veel oog voor de historische context, voor parallellen met andere verschijnselen uit het jodendom in de eerste eeuw, voor taalkundige aspecten.

Maar hij besteedt nauwelijks aandacht aan de evangeliën als literaire, narratieve creaties. We vinden bij hem geen analyse van de verhalen en van verhaalreeksen, geen vergelijking met verhalen en verhaalreeksen in Tenach. Ook heeft Vermes in dit boek geen oog voor het midrasj-karakter van de evangeliën. Daardoor beschrijft hij het beeld dat de evangelisten van Jezus hadden, als een getheologiseerd historisch portret. Het specifieke betoog van elke evangelist (bijvoorbeeld de messiaanse strategie die elk der evangelisten voorstond) komt niet uit de verf. Dat is jammer, want de evangelisten worden daarmee gedegradeerd tot historische beeldvertekenaars, dit in tegenstelling tot de schriftgeleerden die zij waren. Maar ondanks deze kritische kanttekeningen beveel ik het boek van Vermes aan aan een ieder die meer aan de weet wil komen over de joodse herkomst van het Nieuwe Testament.

CURSUSPROGRAMMA 2003-2004

Voor de achttiende keer organiseert de Stichting Judaica Zwolle het komende seizoen in de Zwolse synagoge een interessant cursusprogramma over de joodse godsdienst, geschiedenis, taal en cultuur. De cursussen staan open voor alle belangstellenden, die met het jodendom willen kennismaken, of die hun kennis ervan willen verdiepen. Een speciale vooropleiding is niet vereist. Wel gaan de meeste cursussen uit van enige uren huiswerk per bijeenkomst. Er zijn leerhuiscursussen, cursussen Hebreeuws en korte cursussen over joodse geschiedenis en cultuur.

Vrij-Leerhuiscursussen

Vrij Leerhuis 1 geeft een inleiding op het jodendom en het joodse karakter van de evangeliën. Kennis van het jodendom is onmisbaar voor een goed verstaan van de Bijbel. In de cursus komen aan de orde: de Hebreeuwse taal, denkwereld en verhaalcultuur; de rabbijnse literatuur; de liturgie en feesten; wat *lernen* is; het joodse karakter van de evangeliën. De cursus wordt verzorgd door mevr. Lidy van Dam te Wilhelminaoord op 5 maandagmiddagen in het najaar van 2003.

Vrij Leerhuis 2 behandelt de verhalen uit het bijbelboek Genesis over Noach. Het Noach-verhaal zit vol spanning en onrust. Ook is in dit verhaal voor het eerst sprake van leefregels, als God en Noach een verbond met elkaar sluiten. De verhalen worden gelezen vanuit de joodse traditie. De docent is dhr. Dick Broeren te Zwolle. De cursus valt op 5 dinsdagmiddagen in het voorjaar van 2004.

In *Vrij Leerhuis 3* worden de evangeliën benaderd als midrasj-literatuur, dat wil zeggen verhalen die geschreven zijn tegen de achtergrond van het Oude Testament zoals ook de rabbijnen vaak hun verhalen vertellen. Gebeurtenissen en personen worden gemodelleerd naar gebeurtenissen en personen uit vroegere verhalen. Aan de orde komt o.a. hoe de David-verhalen doorwerken in het Matteüs-evangelie. De docent is dr. Peter van 't Riet te Zwolle. De cursus duurt 5 woensdagavonden in het najaar van 2003.

Vrij Leerhuis 4 behandelt de wereld van de 613 geboden en verboden van de Tora die voor elke rechtgeaarde jood een bron van spiritualiteit vormen. De uitverkiezing van het joodse volk is geen feitelijk gegeven, maar een opdracht om mensen te verlossen van afgoderij, zodat zij kunnen tonen wat het betekent om geschapen te zijn naar Gods beeld. De docent is dhr. Jan Veldhuijzen te Zwolle. De cursus wordt gegeven op 5 dinsdagavonden in het voorjaar van 2004.

De cursus *Vrij Leerhuis 5* is een cursus voor leerhuisbestuurders en –docenten. Aan de orde komen vragen als: Wat is een leerhuis en aan welke criteria moet het voldoen? Welke leermethoden zijn in een leerhuis mogelijk? Enkele methoden worden behandeld inclusief praktische oefeningen. Verder komen aan de orde hoe je een leerhuis kunt organiseren en hoe je een programma maakt. De cursus wordt gegeven door mevr. drs. Dodo van Uden te Dalfsen op 4 dinsdagavonden in het najaar van 2003.

Korte cursussen

Ook zijn er drie korte cursussen over historische onderwerpen. *Korte cursus 1* gaat over de Misjna, het belangrijkste na-bijbelse geschrift uit de joodse geschiedenis. Centraal zullen staan: Hoe vulden de rabbijnen de leemtes in tussen bijbelse wetgeving en het dagelijkse leven? Waar staat de rabbijnse wereld voor? Hoe is de verhouding tussen wet en gevoel? De cursus wordt verzorgd door drs. Leo Mock te Amsterdam op 3 dinsdagmiddagen in oktober 2003.

Korte cursus 2 gaat over joodse gemeenschappen aan de rand van de diaspora, zoals de Samaritanen, de Karaiten, de Chazaten, de Falasja's, de Indiase joden, de Chinese joden en de Marranen in Noord-Portugal. Docent is mevr. prof.dr. R.G. Fuks-Mansveld te Amsterdam. De cursus wordt gehouden op 3 dinsdagmiddagen in november 2003.

In *korte cursus 3* gaat het over de zogenaamde apocriefe boeken en pseudepigraphen, dat zijn boeken die niet in de Bijbel terecht zijn gekomen. Apocriefe boeken zijn bijv. Judith, Jezus Sirach en 1 en 2 Makkabeeën. De pseudepigraphen heten zo, omdat zij vaak zijn geschreven onder het pseudoniem van grote figuren uit de bijbelse traditie. Docent is dr. Peter van 't Riet te Zwolle. De cursus valt op 3 woensdagavonden in het voorjaar van 2004.

Cursussen Bijbels-Hebreeuws

Tot slot zijn er nog twee cursussen Bijbels-Hebreeuws voor gevorderden en voor hen die hun verworven kennis en vaardigheden op peil willen houden. De docent is drs. Hans Boertjens te Zwolle. De cursussen vallen op maandagavonden gedurende het hele seizoen.

In memoriam Gerard van der Kolk (6 mei 1934 – 1 juni 2003)

Op 1 juni 2003 is Gerard van der Kolk plotseling overleden. Gerard is bijna dertig jaar *sjammasj*, koster van de synagoge in Zwolle geweest. Een bijzondere combinatie: een diepgelovig christen en een trouwe, gewetensvolle *sjammasj*. Door de joodse gemeenschap werd hij op handen gedragen en alomt gerespecteerd.

Mijn laatste ontmoeting met Gerard had een week voor zijn overlijden plaats. Na de sjabbatdienst op 24 mei hebben wij samen heel lang zitten praten. Hij heeft me toen uitgebreid over zijn reis naar Israël verhaald. Die reis werd hem en zijn vrouw, Annemieke, aangeboden door de Joodse gemeenschap na 25 jaar trouwe dienst. De dankbaarheid, het overweldigende van het land, de VIP-behandeling tijdens heen- en terugreis en hun verblijf; het emotioneerde hem meer dan eens tijdens zijn verhaal. Over zijn boot heeft hij gesproken, over zijn christen-zijn en zijn welgemeende betrokkenheid bij de joodse gemeenschap. Het was een genot naar deze goede, enthousiaste man te luisteren. Toen ik hem uitgeleide deed, zei hij in de voorhof tegen mij: "Ik denk dat ik op mijn kop krijg van Annemieke, het is al zo laat!" Voor geen prijs had ik dit gesprek willen missen. We mochten elkaar graag, we vertrouwden elkaar volkomen. Gerard was een bijzonder innemend mens. Ik beschouw het als een groot voorrecht, dat ik door Olly en Harry Kan gevraagd ben om onderstaande brief van hun dochter Mirjam tijdens de dienst voorafgaande aan de begrafenis voor te lezen. Zijn nagedachtenis zij ons tot zegen; zichrono livracha.

J.V.

זֶה הַשַּׁעַר לַיהוָה צְדִיקִים יָבֹאוּ בוֹ

Dit is de poort tot Adonai, rechtvaardigen zullen er doorheen gaan (Ps.118,20)

Lieve Gerard,

*Je was een belijdend en diep gelovig Christen
En toch een integraal deel van het Joodse Volk;
Je had "maar" één Joodse grootouder,
Maar wat hād je een Joodse nesjomme;
Je hielp ons om mitswes te vervullen,
En zo had jij een evenredig deel aan het dienen van G'd.*

*Altijd zo trouw aan de poort,
Je opende ons de deur,
Poetste koper, stak de kaarsen aan,
Schonk koffie (gelukkig ook vóór 't einde van de dienst!)
Een stralend gezicht,
Een dikke hand, een warme omhelzing:
"Wat fijn dat je er weer bent!" Bij iedereen.*

*Blij en dankbaar
Om samen met ons te mogen zijn –
Precies zo dankbaar waren we jou.*

*Je was een deel van de sjoel,
Een levende steen,
Sleutel van onze poort,
Je was één van ons,
Je was geen "vreemdeling" (גֵּר)
Je was EIGEN,
Een rechtvaardige.*

*Hoe kan de kille verder zónder jou?
Huil je nu samen met ons
Vanuit je plaats in de hemel?*

*Je hebt het land Israël mogen aanschouwen.
Je tekeningen hangen trots in mijn huis,
Je herinnering zal levend blijven
Zolang wij leven – en daarna.*

*Je liefhebbende
Mirjam Kan*

JUDAICA-AGENDA ZWOLLE EN OMGEVING

ZOMER / NAJAAR 2003

*Kopij voor de Judaica-agenda s.v.p. sturen naar: Zandkreek 9, 8032 JL Zwolle of via e-mail: judaica@hetnet.nl
De cursussen in deze lijst worden georganiseerd door de Stichting Judaica Zwolle.*

<p>za 12-07 Sjabbat Choeqat (Num. 19:1-22:1) - Balag
(Num. 22:2-25:9)</p> <hr/> <p>za 19-07 Sjabbat Pienchas (Num. 25:10-30:1)</p> <hr/> <p>za 26-07 Sjabbat Mattot (Num. 30:2-32:42) - Masee
(Num. 33:1-36:13)</p> <hr/> <p>zo 27-07 Vastendag van 9 Av / Treurdag
Tempelverwoesting</p> <hr/> <p>za 02-08 Sjabbat Devariem (Deut. 1:1-3:22)</p> <hr/> <p>zo 03-08 Tentoonstelling "Joods leven in en om Zwolle".
Plaats: synagoge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle.
Tijd: 13.30-16.00 uur. Toegang: €1,50.</p> <hr/> <p>za 09-08 Sjabbat Wa'etchanan (Deut. 3:23-7:11)</p> <hr/> <p>za 16-08 Sjabbat Eeqev (Deut. 7:12-11:25)</p> <hr/> <p>za 23-08 Sjabbat Re'eeh (Deut. 11:26-16:17)</p> <hr/> <p>za 30-08 Sjabbat Sjoftiem (Deut. 16:18-21:9)</p> <hr/> <p>za 06-09 Sjabbat Kie Teetsee (Deut. 21:10-25:19)</p> <hr/> <p>zo 07-09 Tentoonstelling "Joods leven in en om Zwolle".
Plaats: synagoge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle.
Tijd: 13.30-16.00 uur. Toegang: €1,50.</p> <hr/> <p>za 13-09 Sjabbat Kie Tavo (Deut. 26:1-29:8)</p> <hr/> <p>ma 15-09 Bijbels-Hebreeuws 2 (gevorderdencursus),
1e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur.
Docent: drs. J.L.C. Boertjens</p> <hr/> <p>di 16-09 Genootschap Nederland Israël, afdeling Zwolle.
Programma wordt t.z.t. bekendgemaakt.
Plaats: synagoge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle.
Aanvang: 19.30 uur.</p> <hr/> <p>za 20-09 Sjabbat Nitsavim (Deut. 29:9-30:20) -
Wajeelech (Deut. 31:1-31:30)</p> <hr/> <p>ma 22-09 Bijbels-Hebreeuws 2 (gevorderdencursus),
2e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur.
Docent: drs. J.L.C. Boertjens</p> <hr/> <p>za 27-09 Rosj Hasjanah / Joods Nieuwjaar (eerste dag)</p> <hr/> <p>zo 28-09 Rosj Hasjanah / Joods Nieuwjaar (tweede dag)</p> <hr/> <p>ma 29-09 Bijbels-Hebreeuws 3 (bijhoudcursus),
1e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur.
Docent: drs. J.L.C. Boertjens</p> <hr/> <p>za 04-10 Sjabbat Ha'azienoe (Deut. 32:1-52)</p> <hr/> <p>zo 05-10 Tentoonstelling "Joods leven in en om Zwolle".
Plaats: synagoge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle.
Tijd: 13.30-16.00 uur. Toegang: €1,50.</p> <hr/> <p>ma 06-10 Jom Kippoer / Grote Verzoendag</p> <hr/> <p>di 07-10 Vrij Leerhuis 5 - Cursus voor leerhuisbestuurders en
-docenten, 1e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur.
Docent: mevr. drs. D.J. van Uden</p> | <p>wo 08-10 Vrij Leerhuis 3 - De Evangelien als midrasj-
literatuur, 1e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur.
Docent: dr. S.P. van 't Riet</p> <hr/> <p>za 11-10 Soekkot / Loofhuttenfeest (eerste dag)</p> <hr/> <p>zo 12-10 Soekkot / Loofhuttenfeest (tweede dag)</p> <hr/> <p>ma 13-10 Bijbels-Hebreeuws 2 (gevorderdencursus),
3e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur.
Docent: drs. J.L.C. Boertjens</p> <hr/> <p>di 14-10 Korte cursus 1 - Misjna, 1e bijeenkomst.
Tijd: 13.00-15.00 uur. Docent: drs. L. Mock</p> <hr/> <p>za 18-10 Sjemini Atsèrèt / Slotfeest</p> <hr/> <p>zo 19-10 Simchat Torah / Vreugde der Wet</p> <hr/> <p>ma 20-10 Vrij Leerhuis 1 - Inleiding in het Jodendom,
1e bijeenkomst. Tijd: 14.00-16.00 uur.
Docent: mevr. A.G. van Dam</p> <hr/> <p>„ Bijbels-Hebreeuws 2 (gevorderdencursus),
4e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur.
Docent: drs. J.L.C. Boertjens</p> <hr/> <p>di 21-10 Korte cursus 1 - Misjna, 2e bijeenkomst.
Tijd: 13.00-15.00 uur. Docent: drs. L. Mock</p> <hr/> <p>„ Vrij Leerhuis 5 - Cursus voor leerhuisbestuurders en
-docenten, 2e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur.
Docent: mevr. drs. D.J. van Uden</p> <hr/> <p>wo 22-10 Vrij Leerhuis 3 - De Evangelien als midrasj-
literatuur, 2e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur.
Docent: dr. S.P. van 't Riet</p> <hr/> <p>do 23-10 Genootschap Nederland Israël, afdeling Hoogeveen.
Seizoensopening (vrije toegang). Familie Habers uit
Gees met dia's over hun kennismaking met Israël via
de ballonvaart. Plaats: Goede Herderkerk,
Middenweg 14, Hoogeveen. Aanvang: 19.45 uur.</p> <hr/> <p>za 25-10 Sjabbat Bereesjiet (Gen. 1:1-6:8)</p> <hr/> <p>ma 27-10 Bijbels-Hebreeuws 3 (bijhoudcursus),
2e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur.
Docent: drs. J.L.C. Boertjens</p> <hr/> <p>di 28-10 Korte cursus 1 - Misjna, 3e bijeenkomst.
Tijd: 13.00-15.00 uur. Docent: drs. L. Mock</p> <hr/> <p>„ Genootschap Nederland Israël, afdeling Zwolle.
Programma wordt t.z.t. bekendgemaakt.
Plaats: synagoge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle.
Aanvang: 19.30 uur.</p> <hr/> <p>zo 02-11 Tentoonstelling "Joods leven in en om Zwolle".
Plaats: synagoge, Samuel Hirschstraat 8,
Zwolle. Tijd: 13.30-16.00 uur. Toegang: €1,50.</p> <hr/> <p>ma 03-11 Bijbels-Hebreeuws 2 (gevorderdencursus), 5e
bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur.
Docent: drs. J.L.C. Boertjens</p> |
|--|--|

COLOFON

Het Judaica-Bulletin is een uitgave van de Stichting Judaica Zwolle, Postbus 194, 8000 AD Zwolle. Het verschijnt vier maal per jaar.

Abonnementen kosten €6,50 per jaar, over te maken op postgirorekening 259272 t.n.v. penningm. Stichting Judaica Zwolle, Apeldoorn, onder vermelding van 'abonnement bulletin'.

De Stichting Judaica Zwolle stelt zich ten doel de verspreiding van kennis over de joodse godsdienst, taal, geschiedenis en cultuur. Zij streeft dit o.a. na door het organiseren van cursussen, studiedagen, concerten en tentoonstellingen in de synagoge van Zwolle.

Het bestuur van de Stichting Judaica Zwolle bestaat uit de volgende leden:

- D. Broeren (redactie Judaica Bulletin)
- W. Cornelissen (rondleider synagoge)
- J.H. Kelholt (penningmeester)
- Mw. D. Koffeman-Wielenga (bibliothecaresse)
- S.P. van 't Riet (voorzitter),
- J. Veldhuijzen (secretaris-cursuscoördinator)
- C. Verdonk (administrateur/redactie Judaica Bull.)
- K. Yntema

De Stichting geeft jaarlijks een folder uit over haar activiteiten. Deze folder kan worden aangevraagd bij onze cursuscoördinator (038-4651048), onze administratie (038-4539283) of via ons e-mail adres judaica@hetnet.nl.

De bibliotheek van de Stichting wordt beheerd door mevr. D. Koffeman-Wielenga (tel. 0591-616543).

De Stichting heeft een tentoonstelling ingericht op het voormalige vrouwen balkon van de synagoge van Zwolle, Samuel Hirschstraat 8, over het onderwerp 'Joods leven in en om Zwolle'. Deze is in principe op de eerste zondag van de maand geopend van 13.30-16.00 uur (zie voor de precieze data de Judaica Agenda in dit bulletin). Dan wordt er vanaf 14.00 uur ook een rondleiding verzorgd.

De toegangsprijs is: €1,50 per persoon.

De Stichting Judaica Zwolle werkt bij gelegenheid samen met: Joodse Gemeente Zwolle, Stichting Voortbestaan Synagoge Zwolle, Genootschap Nederland-Israël afdeling Zwolle, B. Folkertsma-Stichting voor Talmudica te Hilversum, Bureau Kerk-en-Israël van de Samen-op-Weg Kerken te Utrecht, VU-Podium Vrije Universiteit Amsterdam.

Giften voor het werk van de Stichting Judaica Zwolle zijn aftrekbaar voor de inkomstenbelasting en kunnen worden overgemaakt op postgirorekening 259272 t.n.v. penn. Stichting Judaica Zwolle, Apeldoorn

ABONNEMENT JUDAICA BULLETIN

Het abonnement op het Judaica-Bulletin kost €6,50 per jaar, over te maken op postgirorekening 259272 t.n.v. penningmeester Stichting Judaica Zwolle, te Apeldoorn, onder vermelding van 'abonnement bulletin'. Het abonnement loopt van 1 juli tot en met 30 juni van het daaropvolgende jaar en het wordt zonder opzegging vóór 1 juni stilzwijgend verlengd.

NB: *Deelnemers aan één of meer cursussen ontvangen het Judaica Bulletin in het desbetreffende seizoen gratis.*

'OUDE' NUMMERS JUDAICA BULLETIN:

Van diverse voorgaande nummers van het Judaica Bulletin zijn nog losse exemplaren en soms ook nog complete jaargangen verkrijgbaar. In een vorig Judaica Bulletin (16e jaargang nr. 2) is een overzicht opgenomen van jaargang, nummer, hoofdartikel en eventueel nog verdere interessante inhoud van de betreffende bulletins. Zij die bepaalde nummers missen kunnen deze, voor zover de voorraad strekt, nu reeds nabestellen bij onze administratie: p/a Zandkreek 9, 8032 JL Zwolle, tel.: 038-4539283 of via ons e-mail adres judaica@hetnet.nl. De kosten bedragen €0,30 per nummer + verzendkosten. Bij aflevering wordt een acceptgiro voor het totaal verschuldigde bedrag meegestuurd.

NIEUWE AFLEVERING FOLIANTI-REEKS:

In de Folianti-reeks is weer een nieuwe brochure verschenen van de hand van Peter van 't Riet. Nummer 18 heet "De Joodse Begraafplaats" met als ondertitel "Een handleiding voor bezoekers". De brochure kan besteld worden door € 2,80 over te maken op giro 3064033 t.n.v. Folianti, Zwolle o.v.v. "Brochure 18". Twee of meer exemplaren kosten €2,50 per stuk. Deze prijzen zijn inclusief verzendkosten. De uitgaven en boeken van Folianti kunnen ook via Internet gekocht worden. Men raadplege ook de vernieuwde site: <http://www.folianti.com/>

VOLGENDE BULLETIN

Het volgende bulletin verschijnt omstreeks 1 oktober 2003. Kopij dient uiterlijk in de tweede week van september 2003 te zijn ingeleverd op het redactieadres: Boogmakerstraat 30, 8043 AM Zwolle (zo mogelijk op diskette in Word, WP, of ander gangbaar formaat) of per e-mail zijn ontvangen op judaica@hetnet.nl. o.v.v: 'kopij bulletin'.

E-MAILADRES:

Stichting Judaica Zwolle beschikt over een eigen e-mailadres, t.w.: judaica@hetnet.nl.

Via dit adres kan men o.a. kopij voor het Judaica Bulletin opsturen, het actuele cursusprogramma aanvragen, zich als abonnee opgeven, boeken/ uitgaven van de stichting bestellen, vragen stellen opmerkingen doorgeven, etc.